

مقدمه‌ای

بر تحولات درونی و برونی شعر در دوران ۱۲۰۰ ساله ادب فارسی

پژوهش و نگارش:

دکتر سید احمد حسینی کازرونی

استاد زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد بوشهر - ۱۳۹۲

- عنوان و نام پدیدآور : مقدمه‌ای بر تحولات درونی و بیرونی شعر در دوران ۱۲۰۰ ساله ادب فارسی/ پژوهش و نگارش سیداحمد حسینی کازرونی.
- مشخصات نشر : بوشهر: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بوشهر، ۱۳۹۲.
- مشخصات ظاهری : ک، ۵۱۲ ص.
- شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۱۰۱۹-۸۷-۹
- وضعیت فهرست نویسی : فیبا
- یادداشت : کتابنامه: ص. ۴۷۹.
- موضوع : شعر فارسی -- ایران -- تاریخ و نقد
- شناسه افزوده : دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بوشهر
- رده بندی کنگره : ۱۳۹۲ م ۵۳ ح/ ۳۵۴۸ PIR
- رده بندی دیویی : ۸۰۰/ ۱ فا ۸
- شماره کتابشناسی ملی : ۳۲۰۷۳۵۷

عنوان: مقدمه‌ای بر تحولات درونی و بیرونی شعر در دوران ۱۲۰۰ ساله ادب فارسی

مؤلف: دکتر سید احمد حسینی کازرونی

ناشر: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۳

طراح جلد و صفحه آرایی: محمد ساکی انتظامی

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰۱۹-۸۷-۹

تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه

کلیه حقوق و حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی: بوشهر - عالیشهر - مجتمع دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر

تلفن: ۰۷۷-۳۳۶۸۳۷۰۳ و ۰۷۷-۳۳۶۸۳۷۰۹، دورنگار: ۰۷۷-۳۳۶۸۳۷۰۰

(nashr@iaubushehr.ac.ir)

قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان

چکیده

ادبیات فارسی در طول قرون متوالی توانسته است به مثابه عاملی تأثیرگذار، مرزهای سیاسی و دینی و فرهنگی شرق و غرب جهان را درنوردد و نفوذ خود را در جوامع عالم گسترش دهد.

شاعران فارسی زبان از آغاز دوره‌های نخستین اسلامی، ادبیات این سرزمین را چنان رونق بخشیدند که شاه‌کارهای جهانی را در زبان فارسی برای جهانیان از خود به یادگار گذاشتند. در سده‌های پنجم و ششم هجری، الفاظ و معانی و ترکیب کلمات را با صور خیال و موسیقی کلام، همراه با بیان مضامین و مطالب بدیع، چنان تلفیق نمودند که شعر فارسی را تعالی دیگر بخشیدند. طرز گفتار شاعران در سده‌های هفتم و هشتم، اصطلاحاً به سبک عراقی معروف گردید. در عهد تیموری، پیشینه ظهور سبک هندی فراهم شد و در عصر صفویه دچار سستی و رخوت گردید، از سده دهم تا میانه سده دوازدهم با عنایت همه جانبه بزرگان ایران و هند مواجه گردید. از میانه سده دوازدهم به بعد، جنبشی نو در شعر پدید آمد و همین امر موجب پیدایش بازگشت ادبی گردید. در نهایت در عهد زندیه و قاجار و سرانجام در دوره مشروطیت و تا عصر حاضر، همچنان به نوگرایی می‌پردازد.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	پیش‌گفتار
۶	مقدمه‌ای در نقد شعر و ادب
۱۴	ادب فارسی و تأثیر آن در شناخت فرهنگ و تمدن ایرانی
۲۷	آغاز ادب فارسی
۲۹	شعر فارسی در قرن چهارم
۳۴	شعر فارسی در قرون پنجم و ششم
۴۱	پاره‌ای از اختصاصات شعر فارسی در قرون پنجم و ششم
۴۳	عرفان در شعر فارسی
۴۴	شعر فارسی در قرون هفتم و هشتم
۵۱	شعر در دوره تیموری
۵۷	شعر فارسی در عهد صفوی
۶۷	شعر فارسی از میانه قرن دوازدهم تا اواسط قرن چهاردهم
۷۴	تحولات درونی و برونی شعر فارسی
۷۷	انواع شعر فارسی و موضوعات شعری
۸۴	مضامین و موضوعات شعری
۸۵	داستان‌سرایی
۸۶	داستان‌های حماسی
۸۷	ویژگی‌های شعر در این دوره
۸۹	تحولات شعر از اوایل سده هفتم تا پایان سده هشتم
۹۰	قصیده و قصیده‌سرایی
۹۰	غزل و غزل‌سرایی
۹۱	حماسه‌سرایی
۹۲	داستان‌سرایی

۹۲.....	منظومه‌های عرفانی
۹۳.....	منظومه‌های اخلاقی و تربیتی
۹۴.....	وضعیت شعر انتقادی
۹۷.....	ساقی‌نامه‌سرایی
۹۹.....	رواج اشعار دینی
۱۰۰.....	رواج اشعار مصنوع
۱۰۲.....	ناخشنودی و بدبینی
۱۰۲.....	شعر فارسی در سده نهم و آغاز سده دهم
۱۰۶.....	رواج هنر و ادب
۱۰۷.....	آرایه‌های شعری
۱۰۹.....	تقلیدگرایی
۱۱۰.....	قصاید مدحیه
۱۱۰.....	قصیده‌های فنی
۱۱۲.....	وضعیت غزل در این دوره
۱۱۳.....	انواع حماسه‌های تاریخی و دینی
۱۱۴.....	منظومه‌های داستانی
۱۱۴.....	منظومه‌های اخلاقی و عرفانی
۱۱۵.....	معما و معماپردازی
۱۱۸.....	شعر فارسی از سال‌های نخستین سده دهم تا میانه سده دوازدهم
۱۲۱.....	تحول و ویژگی‌های شعری در عصر صفوی
۱۲۶.....	موضوعات شعری (حماسه‌های تاریخی و دینی و داستان‌سرایی)
.....	انواع شعر- غزل، قصیده گویی و ستایشگری، اشعار حکمی و عرفانی، منقبت‌گویی،
۱۲۷.....	معما و ماده تاریخی
۱۳۴.....	پیشینه ادبیات متعهد در منظومه‌های کهن فارسی
۱۳۸.....	گذری بر ادبیات پایداری و مقاومت
۱۴۶.....	در زمینه فردوسی‌شناسی و رخدادهای عصر فردوسی
۱۴۷.....	مقدمه‌ای بر مبانی اشعار عاشورایی

۱۵۶	درآمدی بر مبانی اشعار عاشورایی
۱۵۸	بررسی وضعیت سیاسی، تاریخی و اجتماعی عصر شاهنامه‌سرایی
۱۶۴	وضعیت اجتماعی ایران در این دوره
۱۶۵	خاندان‌های قدیم ایرانی
۱۶۷	رسوم و آداب
۱۷۳	مبارزات نژادی
۱۷۴	وضعیت دینی
۱۷۵	مذاهب اسلامی
۱۷۸	بررسی وضعیت ادبی و هنری عصر فردوسی
۱۸۲	موقعیت علمی و ادبی حکیم فردوسی
۱۸۸	ادبیات غیرجد
۱۹۲	درآمدی بر ادبیات غیرجد
۲۱۳	پیشینه و علل پیدایش ادبیات غیرجد
۲۳۳	مقدمه‌ای بر معانی و مبانی ادبیات غیرجد
۲۳۳	هزل
۲۳۹	هجو
۲۵۵	هجو و هزل
۲۵۶	گونه‌های هزل و هجو
۲۶۰	هزل‌سرایان و هجاگویان معروف در ادب فارسی
۲۶۵	درباره سه قصیده هجویه
۲۶۶	طنز گونه‌های ادب فارسی
۲۶۷	۱- طنز اجتماعی
۲۶۹	۲- طنز اخلاقی
۲۷۲	۳- طنز تعلیمی
۲۷۵	۴- طنز تفسیری
۲۷۹	۵- طنز تمثیلی
۲۸۳	۶- طنز رسانه‌ای

۲۸۳	۷- طنز دینی و مذهبی
۲۸۶	۸- طنز سیاسی
۲۸۸	نمونه‌ای طنز سیاسی دهخدا
۲۸۹	۹- طنز عاشقانه
۲۹۰	طنز فلسفی
۲۹۳	صوفیانه‌ها و عارفانه‌ها
۲۹۵	سیری در ادبیات صوفیانه و عارفانه
۳۰۰	قالب‌ها و محتویات شعری صوفیانه‌ها و عارفانه‌ها
۳۰۴	شرح حال چهار تن از عارفان تأثیرگذار
۳۰۴	۱- بایزید بسطامی
۳۰۶	۲- جنید بغدادی
۳۰۸	۳- حلّاج
۳۱۴	۴- ابن عربی
۳۱۸	عشق و عرفان در ادب فارسی
۳۱۹	عشق و عرفان
۳۲۳	نظر عارفان درباره عشق
۳۲۳	عشق عقیف
۳۲۴	عشق در عرفان نظری و عملی
۳۲۵	تصوف علمی
۳۲۷	مشخصات تصوف در دو قرن ششم و هفتم
۳۳۰	حکمت و جهان‌بینی عرفانی
۳۳۲	حضرات خمس
۳۳۳	زبان شعر و عشق
۳۴۰	تغزل و غزل در ادب فارسی و ذکر مختصات آن
۳۴۱	سیر تاریخی
۳۴۸	محاسن غزل
۳۴۸	معایب غزل

۳۵۳	ساقی نامه و ساقی نامه سرایی
۳۵۴	ساقی نامه سرایی
۳۶۰	ساقی از دیدگاه لغت نامه ها
۳۶۷	خمریات از دیدگاه قرآن کریم و روایات اسلامی
۳۶۹	پیشینه ساقی نامه سرایی
۳۷۳	سیری در مضامین ساقی نامه ها
۳۷۷	تبیین حقایق عرفانی، معرفت شناسی و
۳۹۲	تصریح ویژگی های سبکی و تحلیل محتوایی خمریه ها و
۳۹۳	درآمدی بر اوضاع اجتماعی و ادبی معاصر
۳۹۵	بررسی محتوایی شعر در دوران مشروطه
۳۹۵	دیدگاه شاعران عصر مشروطه
۳۹۸	تقسیم شعر از نظر قالب و محتوا در دوران مشروطه
۳۹۹	شعر عصر بیداری
۴۰۰	ویژگی های عصر بیداری
۴۰۲	گروه های شعری
۴۰۳	درون مایه های شعر بیداری
۴۰۵	دیدگاه ها
۴۰۷	نگرشی به اشعار اجتماعی، سیاسی و انتقادی در عصر مشروطیت
۴۱۵	شعر درون مرزی
۴۲۶	شعر برون مرزی
۴۲۷	سیر تحولات ادبی ایران پس از مشروطیت
۴۲۹	غزل سرایان خراسان از عصر قاجار به بعد و
۴۴۹	سبک و سیاق شعر مشروطه
۴۶۵	وطن در شعر معاصر
۴۶۹	تصنیف
۴۷۹	کتاب نامه
۴۹۳	مشخصات کتب چاپ شده و در دست چاپ مؤلف

پیش‌گفتار

ادبیات کهن سال زبان فارسی از باستانی‌ترین ادبیات جهانی است که مدت‌ها عواطف بشری را به خود معطوف داشته شعر فارسی، گویای حیات مردمی است که از دیرباز با فرهنگی بالنده در مشرق زمین، خدمات شایان توجهی در زمینه‌های گوناگون به اقوام بشری نموده است. این ادبیات فرا ملی، روزگاری سرزمین‌های چین تا روم را در قلمرو خود داشت و کام مردم این دیار را با لطف بیان و قند فارسی، شیرین می‌ساخت.

بدیهی است که از آمیزش گویش‌های ایرانی به ویژه لهجه عمومی شرق کشور با زبان عربی در سده‌های نخستین جنبش اسلام سبب گردید تا زبان جدیدی به وجود آید از سوی دیگر این پدیده موجب شد تا از این پس، ادبیات نوپای فارسی در خدمت شعر و شاعری قرار گیرد.

پالایشی که رودکی سمرقندی و دیگر شاعران و نویسندگان ایرانی در قرون اولیه اسلامی در گفتارشان به عمل آوردند، ادبیات این مرز و بوم را چنان رونق بخشیدند که شاه‌کارهای جهانی را در زبان فارسی برای جهانیان از خود به یادگار گذاشتند، تا آنجا که قرن چهارم، تنها با داشتن شاه‌نامه می‌تواند بر زبان فارسی حکم‌روایی کند. فرایند سخن این که، شعر این شاعران می‌تواند آینه تمام‌نمای روح و اندیشه واقعی ایرانیان باشد.

شاعران فارسی‌زبان در سده‌های پنجم و ششم، الفاظ و معانی و ترکیب کلمات را با صور خیال و موسیقی کلام، همراه با بیان مضامین و مطالب بدیع چنان تلفیق نمودند که شعر فارسی را تعالی دیگر بخشیدند.

عنصری بلخی و فرخی سیستانی که آغازگر این راه بودند، چیرگی خود را در ادب گرانبار فارسی نمایان ساختند و راه را برای خداوند تشبیه یعنی منوچهری دامغانی هموار ساختند. انوری، خاتم شاعران این دوره، شاعر صاحب سبکی است که در اوایل سده ششم به گویش عمومی عصر خود روی آورد و به شیوه و طرزی نو سخن گفت.

در پایان این قرن، شعر فارسی به دلیل انتقال از مشرق ایران به حوزه‌های مرکزی و فارس و آذربایجان، همچنین به کار بستن شیوه‌های فکری و دینی و مذهبی، دچار

تغییراتی وسیع در قلمرو گفتار گردید. از جمله این شاعران صاحب سبک، اثیرالدین اخسیکنی و معارضین او، خاقانی شروانی می‌باشند که در ارائه ترکیبات تازه و تشبیهات نو، سرآمد زمان خود بوده‌اند.

یکی دیگر از شاعران صاحب سبک در این عهد که بیش از هر شاعر معاصر خود در ادبیات فارسی تاثیر گذار و دارای نفوذ و اهمیت بوده، نظامی گنجوی است.

جای تردید نیست که آذربایجان در سده‌های پنجم و ششم، همچون خراسان و عراق عجم، یکی از پایگاه‌های مهم زبان فارسی محسوب می‌گردید.

سنایی، نخستین کسی بود که در شعر فارسی به ایجاد منظومه‌های بلند عرفانی پرداخت. شعر عرفانی با پیدایش عطار در قرن ششم به نهایت کمال رسید. این دو شاعر (سنایی و عطار) سابقه سالار مولوی در خلق بزرگ‌ترین شاه‌کار اثر عرفانی یعنی مثنوی معنوی بوده‌اند. در عصر مغول بر اثر انتشار بعضی از مفاسد اجتماعی، انتقادات و ناخشنودی‌ها به شدت رواج یافت. این انتقادات سخت که نتیجه دل‌آزاری‌ها و بدبینی‌ها و حاصل فجایع وحشتناک مغولان است در آثار سعدی، اوحدی، حافظ و عیید زاکانی به خوبی مشهود است.

شعر فارسی در دوره مغول با دو شاعر بزرگ ایران یعنی سعدی و مولوی آغاز و با حافظ شاعر جاویدان زبان فارسی خاتمه می‌پذیرد.

طرز گفتار شاعران در سده‌های هفتم و هشتم، اصطلاحاً به سبک عراقی معروف گردید. در عهد تیموری، پیشینه ظهور سبک هندی فراهم شد و مشهورترین شاعر پایان این دوره عبدالرحمن جامی بوده است.

شعر فارسی در عصر صفویه دچار ضعف و رخوت گردید و اگر از چند شاعر معروف بگذریم دیگر اشعاری در خور از شاعران دیگر نمی‌یابیم.

رواج و تداول سبک هندی که در دوره تیموری نشأت یافت در این عهد به کمال رسید و تا پایان عصر صفوی ادامه پیدا کرد. علت عمده پیدایش این سبک، وضع اجتماعی آن دوران است که سبب توجه مردم به افکار و اوهام حاصله از آن گردید. این

عوامل سبب شد تا شاعران از عوالم مادی منحرف شوند و اساس گفتار را بر اصطلاحات عمومی بگذارند. بیشتر گویندگان این سبک به دلیل پاره‌ای از عوامل از جمله عدم توجه پادشاهان صفوی به دربار گورگانیان هند رفته و در آن جا زیسته‌اند. سبک مزبور در هندوستان و افغانستان رواج بسیار داشته و هنوز هم در آن دیار رایج است. در این سبک، غزل بیش از هر نوع شعر دیگر متداول است.

غیر از مرثی و مدایح امامان و معصومین (ع)، موضوع رایج در شعر دوره صفوی، افکار غنایی و غزلی است که گاهی با رنگ تصوف و افکار زاهدانه و وعظ و اندرز همراه و قرین گردیده است. محتشم کاشانی، بزرگ‌ترین شاعر مرثیه‌سرا و عرفی شیرازی، معروف‌ترین غزل‌سرای این عهدند. اما کسی که کمال سبک هندی به نامش ثبت گردیده، صائب تبریزی است که در ایران و دربار هندی و عثمانی از شهرتی خاص برخوردار است.

از میانه قرن دوازدهم به بعد، جنبشی نو در شعر فارسی پیدا شد که از مراکز عمده آن نهضت، اصفهان و شیراز بوده است. اینان معتقد به بازگشت به شیوه استادان سبک عراقی و رها کردن شیوه هندی بوده‌اند و بر اثر این حرکت، روح تازه‌ای در قالب شعر فارسی دمیده شد و همین امر، موجب پیدایش نهضت بازگشت ادبی گردید. در عین حال، سبک هندی در افغانستان و هندوستان طرفداران خاص خود را داشت.

دوره بازگشت (دوره تجدید سبک پیشینیان) را می‌توان به دو دوره متمایز تقسیم کرد.

۱- دوره نخست یعنی دوره‌ای که از نیمه‌های سده دوازدهم آغاز و تا قسمتی از اوایل قرن سیزدهم ادامه یافت، در این مدت، شاعران بیشتر از سبک شاعران سده‌های ششم و هفتم و هشتم در گونه‌های ادبی غزل و مثنوی و قصیده استفاده می‌کرده‌اند.

۲- دوره دوم که از پایان نیمه نخست قرن سیزدهم آغاز گردیده و گویندگان علاوه بر استفاده از شاعران مورد نظر، به سبک شاعران قرن چهارم تا ششم هجری هم نظر داشتند، مانند: هدایت، سروش، فتح‌الله خان شیبانی، محمود خان ملک‌الشعرا و دیگران.

باید گفت روشی که شاعران عهد زندیه و قاجاریه داشتند، در دوره مشروطیت و تا

عصر حاضر نیز کم و بیش معمول و متداول می‌باشد.

وصال شیرازی در غزل‌گویی و خوش‌نویسی و قافائی شیرازی در قصیده‌سرایی و غزل‌گویی و نویسندگی در عصر قاجار مشهور و معروف بوده‌اند.

شیوه این شاعران حتی در دوره مشروطیت به گونه‌ای در طرز گفتار شاعرانی مانند ادیب نیشابوری و ادیب پیشاوی و ادیب الممالک فراهانی موثر بوده است.

جنبش مشروطه خواهی، جامعه خسته و خمود هزار ساله ایران را به حرکت و تکاپو درآورد. این امر سبب گردید دگرگونی‌های بسیاری در ارکان معیشتی مردم به وجود آورد.

به تبعیت از رخدادهای سیاسی و اجتماعی، تحولات ادبی حادث گشت. عوامل عمده اقتصادی و فرهنگی به نوعی در این دگرگونی‌ها مؤثر بوده‌اند. عمده این تحولات، عبارتند از: آشنایی ایرانیان با فرهنگ و ادب غرب، رواج صنعت چاپ، چاپ روزنامه و کتاب، رفت و آمد ایرانیان به غرب، تأسیس دارالفنون و مدارس جدید دیگر در ایران، اعزام دانشجویان به اروپا و سپردن مسئولیت امور به آنان پس از بازگشت و بیداری ایرانیان که همه آن‌ها معلول ایرادات و ارائه اشعار مهیج، مقالات و سخنرانی‌های پرتاب و توان آزادی‌خواهان و عدالت‌جویانی بود که جامعه ایرانی را از شر جهالت‌ها و ستم‌کاری‌ها رهایی بخشیدند.

به دنبال این تغییرات شگرف در شقوق و شؤون اجتماعی کشور، ادبیات معاصر که نتیجه رهایی از دردها و رنج بیدادگری‌ها و ستم و یوغ استعمارگرایی‌ها بود پا گرفت. بحث درباره سرنوشت مردم، آزادی قلم و بیان واقعیات ملموس زندگی، درون مایه شعر گویندگان این دوره گردید.

عصر شعر نیمایی از سلطنت رضاخان آغاز و تا شروع حکومت محمدرضا پهلوی که دوره درخشش نیما و جدال کهنه و نو بود ادامه یافت و این تا کودتای ۲۸ مرداد که شکوفایی شعر نیمایی بوده است به دراز کشیده شد و شعر سپید یادگاری از همین دوره است.

پس از کودتا تا قیام ۱۵ خرداد، دوره رمز گونه ادبیات، اجتماعی و حماسی بود. از آن زمان تا دوره انقلاب اسلامی، زبان شعر عصر بیداری، درون‌مایه‌ها از نوعی تنوع و گستردگی که نتیجه آشنایی و تاثیرپذیری از فرهنگ غرب بوده متأثر شده است و می‌توان گفت شعر فارسی در این دوره، شعری است پویا و فعال، حاصل سیلان اندیشه‌ها و تعاطی احساس و افکار با گوناگونی بسیار و جلوه‌های بی‌شمار در ارائه تصاویر همراه با آرایه‌های بدیع و ترکیباتی شیوا در توسع نمایه‌های معنوی.

www.ketab.ir